

Az anyanyelvben az ismeret és a szépség

S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai (A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a XIX. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban)*

Érdemes S. Varga Pál monumentális irodalomelmélet-történeti munkáját a végső konklúziók felől megközelíteni, hogy képet kaphassunk a vállalkozás rendkívüliségéről. A könyv megírásának van egyrésztől egy praktikus oka: a XIX. századi magyar irodalom történetének kutatásához kíván elméleti alapokkal szolgálni, melyek megvilágítják a nemzeti irodalom fogalmi rendszereinek a különbségeit, ezáltal elősegítik a terminológiai tisztánlátást, és nélkülözhetetlen szolgálatot tesznek a rendszerezési szándékoknak. Ezen túlmutatóan létezik egy általánosabb motiváció is. A kor esztétikai, sőt „létszemléleti” összetettségét és sajátosságát bemutató episztemológiai „felülvizsgálat” is része a gondolati útnak, nevezetesen a kollektív megelőzöttség univerzális világnézeti elvének az ismételt beemelése a tradíció értelmezésének hermeneutikai folyamatába. Ez utóbbi tényező nélkül nem ismerhető meg az immár közel kétszáz éves múlt a maga – jelenhez viszonyuló – különösségében, s nem láthatjuk saját helyén a jelen idő múltvizsgáló értelmezőjét sem, hiszen az interpretáció és az episztémé kölcsönösen feltételezi egymást.

Mindenekelőtt vegyük szemügyre tehát az episztemológiai előfeltevéseket! Amint azt S. Varga Pál megállapítja, a kollektív tudati megelőzöttség episztéméje a pozitívizmus idején leszorult az európai gondolkodás színteréről. A nemzetfogalom kutatásának uralkodó módszertana is az individualizmusból vezeti le előfeltevéseit és kérdéseit, miután éppen ahhoz nem férve hozzá, ami minőségileg más a kollektív tudatban, mint az egyéni tudatok összessége. A kollektív megelőzöttség elmélete azt állítja, hogy az egyén gondolkodási, viselkedési sémáit, vagyis személyisége alapjait rendszerint egy adott szimbolikus értelemvilágtól kapja. Az ének csak társadalmi csoportja többi tagja énjének korrelációjában van saját azonossága. Személyiségének struktúrája kifejezi a csoport általános viselkedésmintáját. A hagyomány – mint egy kulturális csoport kollektív tudatának mechanizmusa, amely tipizált tapasztalatot közvetít a múltból a jelenbe – harmonizálja a szimbolikus értelemvilág folyamatos működését, s tartja életben a szimbolikus értelemvilágot alkotó teljes társadalmi tudáskészletet. Szerepe nélkülözhetetlen: a kulturális közösségek töretlen, hagyomány biztosította identitása az ember életképességének alapvető kritériuma. A nemzeti közösséget az individuumok közös tudata tartja fenn. Az én azonban nem passzív játékszere, hanem (re)aktív alakítója a szociokulturális mintázatnak, amely a tudatát meghatározza. A szimbolikus értelemvilág szükségképpen dialogikus módon működik. Ne pusztán az egyént határozza meg a közös tudás, de kollektív tudat is csak eleven egyéni tudatok által létezhet. „A XIX. század nemzetfogalmai közül alighanem az volt a legátfogóbb és leghatékonyabb, amely az individualista kiindulás elutasításával, a kollektív nyelvi-kulturális megelőzöttség episztéméjének keretei között jött létre – vagyis abból az előfeltevésekből eredt, hogy minden ember olyan társadalmi-kulturális közösségtől kapja személyisége és tudása előzetes struktúráját, amelybe beleszületik, pontosabban, amelyben tudata és öntudata az anyanyelv elsajátítása során kialakul” – írja S. Varga Pál módszertanának ismertetésében.

Miért alakult ki a nemzeti irodalom fogalma, s vált a XVIII–XIX. századi európai művelődésben a nemzetfogalom kulcskategóriává? A könyv szerzője ezt azzal magyarázza,

hogy ebben az időben a szimbolikus értelemvilág totalitásának posztulátumát egyre inkább a nemzet fogja kielégíteni, felváltva ebben a funkcióban a keresztény európai civilizációt. A modernitásban tehát a társadalmi tudás egésze nemzeti keretek közé helyeződik, azaz a nemzet vált az emberi élet meghatározó orientációs rendszerévé. A nemzeti irodalom s vele a nemzet mitikus megalapozásának igénye is azzal a folyamattal hozható összefüggésbe, melyben a nemzet és a társadalom fedésbe kerül. A kor társadalmi alapvetően rokonságot mutattak egymással, ám az elmélet értelmében mint nemzetek összemérhetetlenek bizonyultak. Ahogyan azt a kutató leszögezi: a nemzeti irodalom terminusa elválaszthatatlan a romantikának attól az irányzatától, amely a kanti zseniesztetikával szemben egy kulturálisan összetartozó közösség bázisán, annak gyakorlati, a jó és szép megítélésén alapuló közös tudásként fogalmazza meg az irodalmat.

Részben hasonlóan történt ez Magyarországon is. A XIX. századi irodalmi törekvések középpontjában nálunk is a modern nemzeti irodalom megalkotásának szándéka áll. A kötet szisztémaalkotásában a nemzeti irodalomnak három nagy fogalmi rendszere körvonalazódik: az államközösségi, az eredetközösségi és a hagyományközösségi. Kialakulásuk a magyar nemzettudat sajátos történetének tudható be, tudniillik a kezdetben egységes etnikai önismeret s a hozzátartozó fogalmi meghatározottság az évszázadok során a három alkotóelem, az eredet-, hagyomány- és jogközösség mentén háromfelé hasadt. A tudós határozott különbséget tesz közöttük. A három típus vetélkedett egymással ugyan, ám szellemi súlyuk, kulturális befolyásuk merőben eltérő volt. S. Varga Pál szempontjából lényegi más-ság mutatkozik meg abban a vonásban, hogy kizárólag a hagyományközösségi elv tekinthető szoros értelemben *paradigmának*, vagyis az előfeltevések, relevanciák, módszerek összefüggő hálózatának. Az eredetközösségi *narratíva* „csupán” paradigmatiszta igénytel ruházható fel, míg az államközösségi elv mindössze a *program* elnevezésre számíthat. A szerzőt a lét szemléletének teljességét átfogó paradigmatiszta gondolkodás érdekli elsősorban, illetve az ebben kifejeződő saját episztémé. Ezért az alrendszerek tárgyalása sem arányos, a hagyományközösségi paradigma vizsgálata dominál.

Az államközösségi program valójában a XVII–XVIII. századi nemzetfogalomra vezethető vissza, amelyben a *hungarica natió*t „a magyar állami közösség” alkotja, ebbe mindenki beletartozik, aki az államközösség tagja. Tartalmát tekintve e meghatározás – a jogközösség elvén – az ország valamennyi lakóját felöleli, nemzettudatként azonban egy szűk értelmiségi réteg sajátja. Az államközösségi nemzettudatnak be kellett volna tagozódnia a birodalmi nemzettudatba, ez azonban a modern nemzetfogalmak elötrébe jutásával megoldhatatlan nehézségekbe ütközött. Bár a tudós nagy ívű munkájának ezt a fejezetét is rendkívüli alapos-sággal dolgozza ki, episztemológiai alapállása, illetve annak a ténynek az ismerete, hogy ennek az irányzatnak nemhogy egységes esztétikai szemlélete, de még egyértelmű irodalomfogalma sincs, a kötet gondolati struktúrájában ugyan nélkülözhetetlen, valójában mégis mellékes szerepet kap az egészhez képest. Annál fontosabb gondolati megállás az eredetközösségi *narratíva* tárgyalása. Ez a felfogás a nemesség nemzet-szemléletéből ágazik ki, mely önmagát azonosította a fogalommal, és műveltsége az európai kulturális minták elsajátításán alapult. A *narratíva* vezérfogalma a közös eredet. Képviselői az irodalmat literatúrának, azaz az írásos magaskultúra hordozójának látták, s úgy tartották, hogy az esztétikumot az egyéni alkotóerő hozza létre. Vezető műfajnak a honfoglalási eposzt és a történetírást tekintették, melyeket a nemzetképviselési beszédmód kifejezésé-ként akarták érvényre juttatni. Kezdetben ebben az értelmezői körben a nemzetkarakter volt az első számú nemzetazonosító-jegy, majd a nyelv vált a meghatározó nemzetattribútummá. Sőt, idővel a nyelv létének fenyegetettsége a nemzeti lét fenyegetettségét kezdte jelenteni. Az eredetközösségi elbeszélésforma kiemelkedő alakja Toldy Ferenc volt. Az iro-

dalomtörténet-írás atyja bemutatásában a modern nemzeti irodalom útja a nemesség idegen műveltségén át vezetett, ezért az irodalom alapját tekintve is idegen minták követőjévé vált, és ekképpen tett szert arra a képességre, hogy magas rendű esztétikumot tudjon létrehozni. Toldy meggyőződése szerint a fejlődés során a nemzeti elemnek átmenetileg szükségszerűen ki kellett szorulnia, hogy majd a XVIII. század végén – amikor a költészet idegen minták nyomán esztétikailag klasszikus szintre, azaz az tökéletesség egyetemesen érvényes mértékére emelkedik – a nemzeti elem újbóli felvétele következhessen be. A régmúlt értelmezője tehát a hagyománytörténés folyamatosságával szemben a megszakítottságot hangsúlyozta, ami pedig az általánosabb szemléletét jellemezte, az a költészet esztétikumának és nemzeti jellegének szétválasztásában, majd ismételt összetársításában megragadható vonás. Úgy vélte, a költészet akkor éri el esztétikai teljesítőképessége maximumát, ha a köznyelvtől élesen elkülönülő, az írók egyéni újítása által létrejövő regiszterben szólal meg. S. Varga Pál e szemléleti forma végső megítélésben Dávidházi Péter monográfiájára, az *Egy nemzeti tudomány születése* című mértékadó munkára hivatkozik, amikor tulajdonképpen átveszi azt az értékelést, mely szerint Toldy felismerte, hogy a modern korban az eposz elvesztette képességét a nemzet történeti narratívájának hatékony hordozójaként, a regény pedig eleve alkalmatlan volt erre a szerepre, ezért a hiányzó beszédmódot maga Toldy alkotta meg az irodalomtörténet-írás műfajában. Ezen a ponton azonban S. Varga a vállalkozás ellentmondásosságára hívja fel a figyelmet. Toldy Ferenc irodalomtörténetei sem tudták ugyanis a nemzet eredetközösségi alapú, egységes történeti narratíváját megalkotni, hiszen ezt az esztétikum autonómiájának és az egyéni alkotó tehetség kiemelkedő fontossága nem engedte érvényre jutni. Összefoglalva: az eredettörténet és az esztétikai szempont nem volt összeegyeztethető egymással.

A nemzeti költészet csarnokai című kötet centrális témája és értelmezési gondja a hagyományközösségi paradigma vizsgálata. A gondolati modell megalapozó teoretikusait a német kultúrkörben találja meg a szerző. Herder paradigmaváltására támaszkodik magyarázata, mellyel a német bölcselő a felvilágosodás rációkultuszával szemben visszahelyezte Istent a „jogaiba”, s e szemléletváltás által a történelem értelme ismét üdvtörténeti távlatot kapott, végső valósága újra metafizikai természetűvé vált. A filozófus antropológiája a nemzetekben látta megragadhatónak az emberi létezés értelmezési kereteit. Elvetette a kanti a priori törvényeket, nála a gondolkodásról, az erkölcsről és a szépségről vallott képzetek csak a nyelv által megalkotott, a hagyományban élő tapasztalati tudásból származhatnak. Meghatározó volt a honi gondolkodás számára nyelvszemlélete, mely a nyelv eredendő költőiségének elvén nyugodott, azaz meggyőződése szerint a közös tudáskészlet eleve költői alakban létezett. A nyelv erejét kiterjesztette az értelemalkotásra is, mondván, mindig előfeltételezve van az a mód, ahogyan a mindennapi életben a valóságról és a tapasztalat különböző aspektusairól beszélünk. S. Varga Pál az előzmények számbavételekor felhívja a figyelmet a Grimm testvérek elméleti felvetéseire, melyekben a természeti költészet, illetve a műköltészet összevetését végezték el, megállapítva, hogy az istenekről és hősökről szóló monda szervesen keletkezett egy nép hagyományaiból, s ezért külön státus illeti meg a kor új mitológiát követelő narratívájában. Végül Schlegel teoretikus alapvetéseire világít rá, mely szerint a gondolkodás és a nyelv elválaszthatatlan egymástól, s azt állítja, hogy egy nemzet kollektív tudásának alapja a költészet. Az új mitológiára irányuló kérdésre pedig ekképpen válaszol: az egyetemes emberi minden mitológiában egy-egy szociokulturális közösség hagyományának horizontján jelenik meg, ebben a tekintetben nincs alternatíva. Minden efféle törekvésnek tehát a saját hagyomány kell, hogy kiindulópontja legyen!

A hagyományközösségi rendszerről általánosságban megállapítható, hogy a nemzet fogalmát az eredeti és öntörvényű kulturális mintázat hagyományozódásában ruházták fel je-

lentéssel. A nemzeti irodalom lényegét e vetületben a nyelv és a költészeti hagyomány összetartozása, az eredetileg az egész közösség birtokolta poézis adja. Az esztétikum és a nemzeti jelleg kölcsönösen feltételezik egymást. A hagyomány folytonosságának fenntartójának a parasztságot tekintették, s úgy látták, hogy nemzeti költészet a népköltészetből kiindulva hozható létre. A nemzeti kultúrák alapfogalma a „nemzeti családélet” volt, az állandó történeti identitású közösségek mindennapi élete, melyet lényegileg egységesnek tettek. A paradigma képviselői a herderi nyelvfejlődési koncepció fundamentumán állva – tudniillik: a nyelv eredetileg költészet – a nemzeti közösség minden tagjának elismerték a fogalmiságot megelőző, a közösség sajátos életviszonyaiból eredő, érzékies gondolkodásból való részesülését. Következésképpen az anyanyelvi kompetenciát a poétikai kompetenciával állították egy sorba. A költői mű úgy születik, vallották, hogy az egyéni alkotó által megnyilatkozik a nyelv és a benne élő hagyomány. A kezdeti időkre jellemző közköltészet hagyományozódásának töretlen volta ideális esetben azt eredményezi, hogy a nyelv kifejtve költői erejét, az irodalom a nemzeti klasszicizmus szintjére emelkedik. A költészet nemzeti jellege tehát a nyelv jellegének érvényre jutása.

A paradigmatisz gondolkodás megjelenése akkor következett be, amikor éppen a hagyományozódás folyamata vált kérdéssé. Ennek megfelelően a legkritikusabb kérdés az volt, vissza lehet-e hozni az eleven kollektív emlékezetbe, ami kihullott belőle, s csak az írásbeliség őrizte meg – amennyiben részleteiben vagy nyomaiban megette azt. A nemzeti klasszicizmus, az ideáltípus megalkothatósága szempontjából elengedhetetlenül fontos a felvetés, hiszen a közös kultúra differenciálódása során a magasabb műveltségi rétegekben idegen minták váltak dominánssá. A magaskultúra befogadása immár nem volt akadálymentes, következésképpen sérült a költészet hagyományos funkciója, a sajátos tudás-készlet őrzése és örökítése. Szervesen következett ebből a felismerésből a „népiesség” programja, amely valójában a korrekció útja: a klasszikus nemzeti költészethez való visszatérés kizárólag a népköltészetre támaszkodva lehetséges. A probléma azonban összetett, ugyanis a valamikori közköltészet lírai és epikus ágra oszlott. Míg az előbbit, népdal formájában, a népköltészet elevenen tartotta, addig a nép emlékezete történeti epikaként keveset őrzött meg az egész közösség múltjából. Az idegen kulturális minták viszont alkalmazkodtak a nemzeti modernizáció kihívásaihoz, s kialakították a maguk hagyományozódási gyakorlatát. Az irodalom elitizálódott, a magasműveltséget hordozó rétegek kultúrájává vált. A nemzeti irodalom megvalósíthatósága lehetetlen volt.

A fentiekből az a paradox értelmezői szituáció olvasható ki, hogy a paradigma feloldhatatlannak tetsző ellentmondásokkal volt terhes. A létfontosságú hagyomány megszakítottóságának tapasztalata, a fundamentum, az ősi, nemzeti eposz hiánya azonos gondolati mezőben kapott helyett az autonóm nyelv és tudás-készlet fejlődésfolyamatának, a nemzeti klasszicizmus beteljesülésének teleológiájával. Olyan elméleti konstrukció képe körvonalazódik, amely az elmélet és a gyakorlat feloldhatatlan feszültségét jeleníti meg. Az „elfeledett” hagyomány felélesztése, a múltfeltárás vagy egyenesen a „múlttámasztás” feladata konkrét cselekvési programban kellett testet öltönn, ám olyan elméleti kondíciókkal, melyek ismeretében fölöttébb kételkedően tekinthettek a jövőbe a vállalkozás résztvevői. Az elmélet és gyakorlat összehangolásának munkája ugyancsak magában hordoz egy figyelemfelkeltő sajátosságot. S. Varga Pál a filozófiai gondolkodás kezdeteire visszavezethető oppozícióban, a tudás spekulatív, illetve gyakorlati típusa szembenállásában értekezik az episztemológiai előfeltevések különbözőségéről, a kollektív megelőzöttség episzteméjéért az utóbbihoz sorolva. Az az érdekes szituáció áll elő, hogy bár a nemzeti paradigma teoretikusai – a könyv kiemelésében a négy nagy: Kölcsey Ferenc, Erdélyi János, Gyulai Pál és Arany János – a tradícióra támaszkodó praktikus ismeret birtokában és érvényesítése ér-

dekében fejtik ki nézeteiket, rendszerük apóriái miatt belecsúsznak a spekulatív és gyakorlati tudás oppozíciójába, immár a spekuláció oldalára keveredve, hiszen elméletük nem harmonizál a kulturális gyakorlattal.

A négy teoretikus tehát a vázolt ellentmondásosságban alkotja meg esztétikai rendszerét. Kölcsenyről azt írja a kötet szerzője, hogy benne fel sem vetődött az elveszett saját mitológia pótlásának, a hagyományok kitalálásának – mint megoldásnak – a lehetősége. A saját eredeti közköltészeti hagyományból fakadó, népi alapú nemzeti költészet kialakulásának elméletét inkább eszményi modellnek tekintette. Erdélyi János is tisztában volt vele, hogy ha a nemzeti történelem nem vált hagyománnyá, hiányában aligha működtethető a népire építő nemzeti történeti epika. Ennek dacára elméletileg megalapozta a magyar nemzeti költészet népköltészet alapján való újramezését. Sokatmondó az irodalomtörténetet definiáló meghatározása, mely szerint az nem más, mint egy nemzet eredeti esztétikai világnézetének fejlődése. Sőt, úgy vélte, amennyire képtelenség a nemzeti filozófia, annyira lehetetlen az egyetemes művészet és irodalom. Gyulai Pál a tudomány nemzeti jellegének értelmezhetősége mellett tört lándzsát, a nyelv és a gondolkodás elválaszthatatlansága, az anyanyelv gondolkodásbeli primátusára hivatkozva állította, hogy a tudomány más és más módon válik egy társadalom saját műveltségének elemévé – szerinte ugyanis a tudománynak általános műveltséggé kell válnia. A népnemzeti költészet lényegének az asszimilációs erőt ismerte el, amely minden emberi eszmét, érzést sajátként szólat meg, azaz az általános eszmeinek csak a nemzetileg konkrét megjelenését tudta elképzelni. S bármennyire is érezte gondolkodásmódja megalapozottságának hiátusait, az önálló műeposzt mint nemzeti eposzt eleve kudarcra ítélte.

Arany János költészetesztétikai rendszerét nyelvtipológiai alapokra helyezte, hangoztatván, hogy a külső forma és a kompozíció egyaránt a nyelv sajátosságából ered. Azt vallotta, hogy idegen költészet esztétikumából nem fejleszthető ki hasonló esztétikai érték a saját költészetben, ugyanakkor a honi világ teljes univerzummá tágítása érdekében fontos az idegen tudás elsajátítása. A költészet nemzeti jellegét természetes attribútumnak tartotta, ezért a költészet nemzeti jellegének csorbulásában az irodalom lényegének elvesztését ismerte fel. S. Varga Pál rámutat Arany teoretikus és költői lényének kettősségére is. Arany ugyanis az eposzi hitelről érkekezve kizárólag az eleven kollektív emlékezet által fenntartott hagyománynak ad teret, míg szépíróként az Erdélyi megálmodta eposzköltő ideáltípusát kívánta megtestesíteni: ő lehetett volna az, aki a nemzet múltját, gondolkodását, életmódját a vérebe szívta, s ezzel pótolhatja a „szájról szájra menő hagyományt”. Kísérletet is tett a hagyomány áthidalására a nemzeti eposz megírásának – egészében megvalósíthatatlan – tervével, miközben elméletileg végső soron elvetette ennek lehetőségét.

Arany János még egy szempontból kiemelkedően fontos gondolkodó. Az ő írásaiban érhető tetten az a kulturális válságérzékelés, melynek tartalma a paradigma gyakorlati érvényesítésének is akadályt emelt. Arról van szó, hogy az önkényuralom idején nagymértékben váltak kétségessé olyan kognitív sémák, amelyek a tapasztalatok realitását szavatolták. Ezt az átalakulást a metafizikai képzetek megrendülése szemlélteti leginkább. A kulturális átmenet tapasztalatától nem függetlenül jut el ő és fia, Arany László is arra a pontra, hogy beismerjék: az archaikus hagyomány felélesztésére irányuló törekvések meddőek. Arany László poémájából, *A bunok harcából* a könyv értelmezője már a hagyomány megszakadásának jóvátehetetlenségét olvassa ki – az értelmezési szakadék áthidalhatatlannak bizonyul. A gondolati modell a maga rendszerében tehát folytathatatlan.

A nemzeti irodalom három fogalmi rendszere közül az eredetközösségi lett meghatározóvá. Ennek nemzetkarakterológiai alapon újraformált változatát képviselte a Beöthy Zsolt által szerkesztett, évekig általános szemléletalakító erejű millenniumi irodalomtörténet.

Bármennyire is ellentmondásosnak, heterogénnek látja is S. Varga Pál Toldy irodalomtörténetét, meg kell állapítsa, hogy a nemzeti irodalom eredetközösségi felfogásának, illetve az individualista, az esztétikum autonómiáján alapuló meghatározásnak kettőssége mégis a századutó alapviszonyává vált. A fogalmiság kicserélődése nem állt meg félúton: a századfordulón immár elvált egymástól az eredetközösségi értelmezés és a romantikus individualista felfogás. Az irodalom nemzeti jellegével a világirodalom szempontját állították szembe, a nemzeti jelző helyére az általános emberi került. A paradigma sorsa az európai kultúra jellegének megváltozása miatt megpecsételődött. A kötet *Kitekintése* szerint ezen azt kell értenünk, hogy a művészet és az irodalom a szórakoztatás révén különült el önálló társadalmi rendszerré. Az irodalom esztétikai és kognitív funkciója elvált egymástól. A kollektív megelőzőtség szemlélete a háttérbe szorult.

A konklúziót levonva: S. Varga Pál nagy vállalkozása sikeresnek mondható. Birtokunkban immár a XIX. századi magyar irodalmi gondolkodás – az előzményeket bőséges szakapparátussal bemutató – rendszerezett feldolgozása. Tisztán látható a korszakra vonatkozó kulcsfogalmak poliszémiája: az eltérő elméleti iskolákban mást és mást jelent eredetiség, utánzás, népszerűség és klasszicitás. A szerző rendkívül igényes filozófiai és szaktudományos levezetései, lényegmegragadó- és rendszerezőképesége, a szellemi innovációra való affinitása ablakot nyit egy olyan hermeneutikai problémára is, amely egyúttal a mindenkor nemzeti látószögű irodalomértelmező megkerülhetetlen gondja. Csábító a lehetőség, hogy S. Varga Pál értelmezői pozícióját összevessük Aranyékéval. A régi kérdés a jelen horizontjában kap értelmet, hiszen ne feledjük, hogy minden múltra vonatkozó kijelentés a jelenbeli cselekvéssel azonos értékű! Nos, az évszázadokkal elválasztott gondolkodók között jelentős hasonlóság mutatkozik. Megfogalmazódik a kérdés: amennyiben a gondolati modell „elfeledését” művelődéstörténeti horizontban látta a kutató, úgy mi motiválhatja a feltámadt érdeklődést, az újraértelmezést? Íme, a lehetséges válasz: a tradícióértelmezésben feltárt hiátus a jelenben felismert hiány is. Kulturális krízisérzékelés, ezen belül a mai magyar irodalomelméleti tájékozódás episztemológiai egyoldalúságára adott válasz. Ugyanis éppen azért érezhető heurisztikus kijelentésnek a tudós elméleti rendszere, mert az általa megszólaltatott szemléletmód igazságai nem „divatosak” a mában, nem egyenrangú elemei a posztstrukturalista módszertan uralta hazai tudományos diskurzusnak. A szerző nem rejti véka alá abbéli szándékát, hogy új szellemi csapást vágjon munkájával, már csak azért is, mert vélekedése szerint „ami bekövetkezett, az nem a fátum szükségszerűségével történt”. A jövő felé is távlatot nyit, amikor azt írja: „...az emberi kultúra történetének egyik jellemző vonása, hogy az egykor elveszett alternatívákat [...] időről időre újra felfedezi. Az elfelejtett múlt ugyanis mindig tartogat olyan értelmet, amelyekkel a megszokott múlt adósnak marad. Úgy is mondhatnánk, hogy felelősséggel tartozunk minden emberi tudásért, amelyről valaha valamiért kénytelenek voltunk lemondani.” A kérdés már most adott: feltámasztható-e valamilyen formában az a gondolati hagyomány, amely pontosan e felvetés kapcsán volt kénytelen belátni a felejtés jóvátehetetlenségét. Ha jobban meggondoljuk, éppen a személyiség teljesebb önismeretére, ezen belül a közösségi azonosságra vonatkozó igény veti föl újra a rendszeres elméleti modell szükségességét, illetve annak hiányosságát. Az irodalomra vonatkozóan természetes következmény lenne a nyelvi-kulturális autonómiából felépülő esztétikai konstrukció létrejötte – ám ez azóta sem következett be. A tét nem kicsi. Egészen más vonatkozási rendszer megalkotásáról lehetne beszélni, ami a jelen hazai tudományos paradigmáját illeti. Az előfeltétel, a saját értelmezői hagyomány rendelkezésre áll. Ám ez a hagyomány – amint az a könyvben olvasható – megszakadt, s kérdéses, hogy felélesztéséhez kedvező-e a kor szellemi klímája. Ezen a ponton finomítani kell a megfogalmazáson. Lényeges körülmény, hogy a hagyományközösségi paradigma mint

paradigma bizonyult életképtelennek, szemléleti alkotóelemei azonban – mint azt az egyén kollektív megelőzöttségéről szóló szociológiai és kultúranropológiai munkák szerzőinek tekintélyes névsora (Durkheim, Sumner, Löwith, Mead, Benedict, Elias, Rothacker, Halbwachs, Schütz, Landmann, Berger, Luckmann, Shils, Assman) is bizonyítja –, így a személyiség alapstruktúrájának közösségi feltételezöttségét, az anyanyelvi kultúra primátusát valló elméletek alátámaszthatók és életképesek. S idetartozóan leegyszerűsítőnek tűnik föl S. Varga Pál megállapítása, miszerint mindössze két kivételről beszélhetünk a hagyomány-közösségi elv utóéletbeli érvényesülése kapcsán: Bartók és Kodály munkásságáról, illetve Kosztolányi Dezső nyelvszemléletéről. Ha nem is szigorú teoretikus elvárással, de ide sorolható a képviselési elv továbbélése a magyar irodalomban, hogy más képviselőjét ne, csak Illyés Gyulát említsük. Érdemes lehet azon is elgondolkozni, hogy a nemzetet mint közös ihletet felfogó József Attila mennyiben társítható ehhez a modellhez, vagy Sinka Istvánnak a paraszti kultúra mélyvilágából táplálkozó költészete idegen elem-e benne. S ha már Bartókról volt szó: a bartóki modell irodalomértelmezésünk egyik inspiráló magyarázó-szemléltető kategóriájává vált az elmúlt évtizedek folyamán, kiemelten Nagy László költészetére vonatkozóan. A közösségileg elkötelezett, nemzeti sorsvállaló, a magyar történelem problémáira érzékeny, életelvű irodalomszemlélet is önálló értelmezői közösséget hozott létre. S hát tovább élt a paradigma számos eleme Horváth János irodalomtörténeti feldolgozásaiban, dacára annak – ahogyan arra a kutató rámutat –, hogy abba belekeveredtek az eredetközösségi narratíva szemléleti vonásai is. Nem beszélve Németh Lászlóról, aki azt találta papírra vetni, hogy „a magyar szellem fejlődéséből kimaradt a magyar nép és múlt alaptermészete”.

A hagyományozódás folyamata ezek szerint a maga teljességében mégsem szakadt meg, csupán az adott kor lehetőségeihez és követelményeihez igazodott. Az átfogó szemléleti rendszer hiánya még nem jelenti egyben az alkotóelemek eltűnését is. S mintha állandó velejárója volna a nemzeti vonatkozási rendszert követő értelmezői szándékoknak, hogy ideáltípusban gondolkodnak, s a be nem következés tapasztalata miatt úgy tűnik föl, mintha, örökös hiánytudat jellemeznék őket. Ezért felerősödhet bennük a kultúra- vagy társadalomkritikai vonás. Így volt ez már a kezdetekben, s így van ez ma is. A múlt elvárásait valószínűleg sohasem lesz képes teljesíteni ez az alapvonásaiban létező paradigma, nincs napirenden a nemzeti eposz ügye, s az identitáskeresés gondolati gesztusai nem comme il faut téma ez idő tájt irodalomértelmezésünk hangadó köreiben. Elképzelhető, hogy sosem lesz pontosan kimunkált, következetes elméleti rendszer, „csak” amolyan a hagyományból táplálkozó gyakorlati tudás. Az interkulturális kapcsolatok felerősödése, az „információs társadalom” kommunikációs gyakorlata, a magyar irodalom külföldi mintáknak és normáknak való alávetése ez ellen hat. Másrészt persze a helyzet növeli a vágyat a nemzeti önállóság megfogalmazására, amelynek mégiscsak kedvező lehet az esélye, ha a nyelvfilozófiai szemlélet általános térhódítását figyelembe vesszük. Hiszen a nyelvi megelőzöttség, a nyelvi világhorizont meghaladhatatlanságának tételei elősegíthetik a nemzeti művelődés autonómiáját és a kollektív azonosságot megragadni kívánó interpretációs törekvéseket. S. Varga Pál könyve arra is kiváló útmutató, hogy feltárja a mai magyar irodalommal kapcsolatos teoretizálás különosságának gyökereit, nevezetesen az idegen kulturális modellek kritikátlan átvételét, illetve szankcionáló normaként való alkalmazását a kortárs irodalmi gyakorlatban. A nyelvfilozófiai fordulat hazánkban nem az anyanyelvi kultúra felértékelődését, hanem az absztrahált elméletiség univerzalizálásának való alárendelését hozta el. Nem lehetetlen azonban a szemléleti váltás. Nem kell messzire menni, hogy példát találjunk. Kölcsey Ferenc volt az, aki szembefordult az etnikailag semleges racionalitás egyetemes érvrendszerével, s vele szemben felértékelte a hagyományban való részesülést. Arany János

pedig úgy vélekedett: „Épen ott, ahol a nemzetiséget meg akarják tagadni a classicai örökségért, épen ott a virágzás tetőpontja némi visszás mesterkéltységben mutatkozik.” Befejezésül idézzük fel S. Varga Pál Arany-értelmezésében kifejtett, továbbgondolásra érdemes megállapítását: „a világra vonatkozó tudásunk legbiztosabb alapja nem valamilyen tudományosan szavatolható objektivitás, hanem az a tudás, amelyet saját kultúránk hagyományozott ránk”. S ugyancsak „hunyt mesterünk” eszmefuttatásának tanulsága, hogy „az irodalmi műnek kiemelten fontos szerepe van egy szociokulturális nagyközösség valóságának nyelvi megalkotásában; ebbéli funkcióját azonban csak akkor töltheti be, ha támaszkodik a közösség tapasztalati sémáinak nyelvileg hagyományozódó készletére”.

A feladat tehát adott. Az elméleti alpmű elkészült (*Balassi Kiadó, 2005*). ☒